

УДК 336.13

DOI: 10.32342/2074-5362-2018-24-2

Г.В. Василевська

ІНТЕРСУБ'ЄКТИВНЕ ОСМИСЛЕННЯ ТЕОРІЇ ФІСКАЛЬНОГО ПРОСТОРУ

Проаналізовано суб'єктивні підходи до формування теорії фіскального простору держави. Обумовлено та систематизовано напрями наукових досліджень фіскального простору держави у фаховій літературі, з'ясовано їх інтерсуб'єктивну сутність. Вивчено й окреслено умови результативної мобілізації внутрішніх ресурсів для забезпечення ефективного функціонування фіскального простору. На основі здійсненого аналізу наведено позицію автора щодо обґрунтування дефініції фіскального простору.

Ключові слова: *фіскальна політика, фіскальний простір, фіскальна теорія.*

Постановка проблеми. У сучасному світі досягнення глобальних цілей урівноваженого розвитку шляхом реалізації суспільних взаємозв'язків та відстоювання національних інтересів зумовлює визначення першочергових завдань і потреб кожної окремої держави щодо пошуку максимально вигідних та оптимальних моделей її функціонування в гео економічному просторі. Подолання бідності, створення механізмів збалансування соціальних нерівностей, забезпечення високої якості життя, усунення соціально-економічних диспропорцій потребує використання значних фінансових ресурсів держави. Погоджуючись з концептуальними поглядами Й. Шумпетера, який визначав суть кожного суспільного й соціального питання, насамперед, питання фіскального [1], важко переоцінити необхідність створення новітньої теорії фіскального простору держави.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Аналізу теоретичних і практичних питань формування і розвитку фіскального простору в поєднанні із суб'єктивним досвідом функціонування та еволюціонування національних господарств присвячено безліч наукових праць учених-економістів, таких як: Дж. Кейнс, К. Маркс, А. Маршалл, Дж. Міль, Д. Рікардо, А. Сміт, Й. Шумпетер. Значний внесок у розвиток теорії фіскального простору зробили й сучасники, зарубіжні й вітчизняні фахівці: Н. Александр, М. Веговен, П. Геллер Ю. Гіджинські А. Гош, Т. Єфименко, Дж. Кім, А. Крисоватий, М. Кюреші, Г. Мендоза, О. Молдован, Дж. Острі, Р. Рой, К. Туз та інші. Проте сучасні трансформації глобальної економіки ставлять усе нові вимоги перед державою та суспільством, що, безумовно, спричинює відповідні дисбаланси фіскального простору. Отже, зазначена проблематика потребує більш ґрунтовного вивчення.

Осягнення та визначення ключових понять, пов'язаних з дослідженням проблематики фіскального простору держави, потребує наукової лібералізації для перспектив створення новітніх гіпотез, суджень, постулатів і доктрин, пов'язаних із сучасними глобальними трансформаціями.

Мета статті. Дослідити інтерсуб'єктивність теорії фіскального простору держави та сформуванню наукову основу новітньої парадигми його становлення, функціонування та розвитку.

Виклад основного матеріалу. Осмислення теорії фіскального простору розпочалося доволі давно, адже саме завдяки інтерсуб'єктивним підходам до формування економічних концепцій відбувається взаємодія національних господарських систем, державних інституцій та суспільних угруповань на локальному та світовому ринках.

Базові основи для створення теорії фіскального простору було закладено А. Смітом та продовжено його послідовником і водночас опонентом Д. Рікардо [2, с. 3; 3, с. 3], які, вдало поєднавши у своїх працях концепції просторової організації господарства й оподаткування, створили підґрунтя для вивчення перебігу формування та функціонування фіскального простору держави. Продовження класичної економічної теорії, присвячене питанням взаємодії влади, бізнесу і суспільства, знайшло відображення у працях Дж. Міля, де вчений визначив вплив держави на соціально-економічний розвиток на загальних принципах діяльності уряду при виконанні ним відповідних завдань. Визначаючи обов'язки держави, Дж. Міль дослідив економічні наслідки виконання урядом своїх функцій [4, с. 813], з'ясував просторові характеристики і межі «системи невтручання» або ж «принципу невтручання» держави в економічні процеси [4, с. 949], окреслив роль податків у формуванні боргових стратегій [4, с. 886], наголошуючи на важливості фіскальної складової для забезпечення відповідних потреб. Розвиток класичної економічної науки привів до появи новітніх ідей, зокрема маржиналізму, що спонукало А. Маршалла до поєднання досягнень попередньо сформованої фіскальної парадигми з математичними методами дослідження і створення ширших перспектив для економічного аналізу. Використання фіскальних інструментів, таких як податки та субсидії, на думку А. Маршалла, має дуалістичний характер, позаяк учений схилився до думки, що підвищення податкових платежів суттєво зменшить пропозицію, водночас збільшення субсидій сприятиме розширенню виробництва [5, с. 249-255].

Позицію А. Маршалла стосовно державного впливу на розвиток економічних процесів підтримав та розвинув Дж. Кейнс, який був переконаний, що саморегулюючий капіталізм вичерпав усі свої можливості. Отже, вирівнювання економічних асиметрій ринку, забезпечення зайнятості населення та відновлення фінансової стабільності потребує посилення державного регулювання із залученням ефективного фіскального інструментарію [6]. Цю гіпотезу вченого на практиці підтвердив демократ Ф. Рузвельт, запроваджуючи свою антикризову програму в Сполучених Штатах Америки під назвою «Новий курс» [7]. Натомість тогочасні суспільні настрої у період так званої рузвельтівської епохи щодо підтримки командного контролю задля майбутнього держави відверто ігнорували еволюційний шлях розвитку, прибічником якого був Й. Шумпетер. Досліджуючи теорію політичної економії, учений здійснив аналіз наукового надбання своїх попередників, зокрема, надихнувшись соціалістичними ідеями К. Маркса [8, с. 164; 228–229; 395–396], науковець визначив причини динамічних змін господарської сис-

теми під впливом капіталізму, соціалізму та демократії [1]. Ідеї автора відіграли важливу роль у формуванні фіскальної теорії, водночас було запроваджено термін «податкова держава», де фіскальну складову вчений визначив основою державного устрою, надто у переломні моменти соціально-економічного розвитку.

Дослідження проблем оподаткування, податкової системи, фіскальної політики створили наукове підґрунтя для детального дослідження формування та ефективного функціонування фіскального простору держави. Фахові дискусії щодо вивчення фіскального простору не є новими, сучасна їх інтерпретація, за свідченням закордонних професійних видань, датується 60–70-ми рр. ХХ ст., коли у світовій науці активно почали обговорюватися питання щодо впровадження ефективного управління та необхідності моделювання виважених методів державного регулювання економіки задля подолання бідності й забезпечення економічного зростання у суспільстві.

Нами визначено три основних напрями, до яких вдавалися науковці, досліджуючи проблематику формування, функціонування та розвитку фіскального простору держави (табл. 1).

Таблиця 1

Напрями дослідження фіскального простору держави у фінансовій літературі*

Основні напрями дослідження фіскального простору держави	Автори
Фіскальний простір як резервний потенціал бюджетних ресурсів	П. Геллер, Т. Єфименко, О. Лактіонова
Фіскальний простір як засіб збалансування боргових зобов'язань держави	Н. Александр, А. Гош, Ю. Гіджинські, Дж. Кім, М. Кюреші, Г. Мендоза, Дж. Острі
Фіскальний простір як інструмент державної політики з метою підвищення максимізації бюджетних ресурсів	М. Диха, А. Крисоватий, Е. Легюз, А. Майба, О. Молдован, К. Муравські, Р. Рой, А. Хейті

*Систематизовано та складено автором.

Проте найбільш детально вивчати проблематику функціонування фіскального простору почав П. Геллер, який вважав, що ідея його формування полягає у використанні наявних додаткових ресурсів держави на обґрунтовані видатки. Уряд може формувати фіскальний простір шляхом збільшення податкових надходжень, здобуття зовнішніх грантів, скорочення менш пріоритетних видатків щодо отримання займу (від своїх громадян або зовнішніх кредиторів) або ж залучення кредитів з банківської системи (і збільшення тим самим грошової маси) [9].

У своїх працях термін «фіскальний простір» найбільшою мірою П. Геллер пов'язує саме із фіскальною функцією держави, у межах якої формується резервний потенціал бюджету в частині залучення додаткових фінансових ресурсів для реалізації тих чи інших її завдань. Таке трактування фіскального простору характеризує його суть у вузькому розумінні, нато

мість є достатнім щодо періоду «великої модерації»¹ у ділових циклах розвинутих країн – необхідність створення такого резерву для них, насамперед, виправдовувалася необхідністю фінансування нових державних інвестицій, пов’язаних з технологічним розвитком і новими викликами та протиріччями, найперше тими, що асоціюються із кліматичними змінами [10]. На думку вченого, фіскальний простір – це резерв бюджету держави, який може бути використаний урядом з певною метою без збитку для фінансових позицій чи стабільності економіки [10, с. 3–6].

Праці П. Геллера поклали початок формуванню новітніх рефракцій вивчення фіскального простору як вагомої компоненти фінансової науки. Думки науковців щодо конкретизації цього поняття розділилися: одні роблять акцент на можливостях його впливу, інші – на механізмах застосування. Зосереджуючи увагу на функціональних характеристиках фіскального простору, останні виокремлювали його як найкращий спосіб застосування інструментів бюджетно-податкового регулювання у вигляді діагностики щодо визначення шляхів розширення застосування можливих та ефективних варіантів реалізації державної політики. Аналогічної думки дотримується Р. Рой та стверджує, що фіскальний простір – це визначення конкретних заходів державної політики з метою підвищення мобілізації внутрішніх ресурсів та реалізації реформ у сфері сприяння формуванню ефективних організаційних та економічних умов управління [11; 12]. Водночас науковець вважає, що результативна мобілізація внутрішніх ресурсів можлива за певних умов [12] (рис.1):

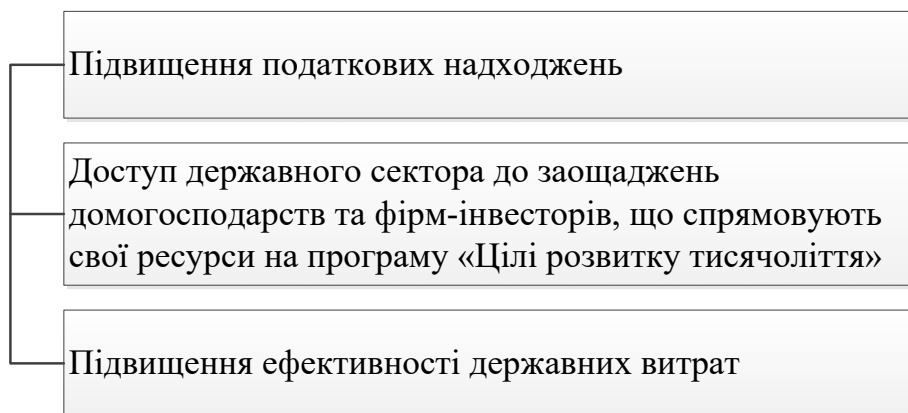

Рис. 1. Умови результативної мобілізації внутрішніх ресурсів для забезпечення ефективного функціонування фіскального простору держави

– за умови підвищення податкових надходжень забезпечується максимізація державних заощаджень (резервів) з метою збільшення поточних доходів над поточними витратами;

– за умови доступу державного сектора до заощаджень домогосподарств та фірм-інвесторів, що спрямовують свої ресурси на програму «Цілі

¹ The Great Moderation : definition / (I) Investopedia. [Electronic resource]. Access mode: <https://www.investopedia.com/terms/g/great-moderation.asp>

розвитку тисячоліття» (ЦРТ – з англ. Millennium Development Goals (MDGs), місія яких полягає у пришвидшенні розвитку шляхом поліпшення соціальних й економічних умов у найбідніших країнах світу [13];

– за умови підвищення ефективності державних витрат за рахунок зниження питомих витрат на надання державних послуг без негативних наслідків щодо їх кількості та якості.

Гносеологічні дослідження фіскального простору зумовлюють пошук прикладних аспектів його розвитку та функціонування. Безпрецедентні глобалізаційні процеси одночасно із сучасними трансформаціями світової господарської системи спричиняють проблеми, які ставлять нові виклики перед національними економіками держав та висувають на перший план питання про те, яким чином необхідно оцінювати безпеку та стійкість бюджету, кінцевим підсумком чого має стати збалансована фіскальна політика та розробка ефективних боргових стратегій. Саме цієї гіпотези дотримуються науковці Дж. Острі, А. Гош, Дж. Кім, М. Кюреші, Е. Мендоза, досліджуючи ключові проблеми глобальної економіки. На думку фахівців, «питання наявності простору для фіскального маневрування – фіскального простору - в країні» та наявність відповідного «рівня коригування фіскальної політики необхідні для досягнення підтримки стійкості державного боргу» [14]. Позиція авторів полягає у висвітленні досліджуваного концепту як різниці між граничним (лімітованим) і поточним рівнем державного боргу з урахуванням ретроспективного розвитку щодо здійснення фіскального коригування у тій чи іншій державі [15]. Таким чином, науковці, хоч і наголошують на тому, що «межа боргу не є абсолютним і незаперечним бар'єром» [15], проте акцентують на одному з важливих аспектів, що виник перед сучасною світовою (глобальною) економікою: «пошук наявних можливостей держави для фіскального маневру – це питання фіскального простору, а саме – які коригування необхідні у фіскальній політиці та у якій мірі для досягнення або підтримання боргової стійкості» державних фінансів [15]. Ми вважаємо, що висвітлення фіскального простору в межах наявності боргових зобов'язань держави значно скорочує його зміст. Боргова компонента є однією з основних складових фіскального простору, оскільки має суттєвий вплив на формування державних доходів та витрат, проте не є остаточною. Натомість окреслення відповідних боргових бар'єрів з точки зору розвитку фінансової науки, на наш погляд, має позитивний зміст у контексті прикладних аспектів функціонування та розвитку фіскального простору держави. Отже, автором пропонується особливий науковий підхід щодо поділу наявних боргових рівнів на три зони:

- 1) зелена зона, в якій фіскальний простір є безпечним;
- 2) жовта, в якій простір є позитивним, але наближається до критичної межі;
- 3) червона, в якій фіскальний простір перебуває за межею безпечності» [16].

Фахівці Міжнародного валютного фонду (МВФ) вважають, що фіскальний простір - це відстань від показника відношення боргу у відсотках щодо ВВП до граничної межі, поза межами якої настає ризик дефолту. За цим показником країни можна поділити на відповідні групи (табл. 2).

**Шкала визначення фіскального простору держави з позиції фахівців
Міжнародного валютного фонду***

Визначення ризику наявного фіскального простору	Колір індикатора	Гранична межа фіскального простору як боргового зобов'язання держави
У безпеці	Зелений	Відстань сягає $\geq 150\%$ до $>250\%$
Потрібна обережність	Жовтий	Відстань окреслюється $\geq 100\%$ до $>150\%$
Під значною загрозою	Помаранчевий	Відстань обмежується $\geq 50\%$ до $>100\%$
Під дуже серйозною загрозою	Червоний	Відстань фіксується від 0% до 50%

*Складено автором на підставі [17].

Важливо зазначити, що шкала, запропонована фахівцями Міжнародного валютного фонду, на нашу думку, не є повноцінною стосовно визначення оцінки фіскального простору держави у широкому розумінні його змісту, адже вона орієнтована виключно на оцінку боргових перспектив країни. У поданні МВФ зазначений об'єктивний показник є індикатором того, наскільки урядові фінанси вразливі до шоку [17]. Водночас суть фіскального простору визначено як обов'язковий інструмент, за допомогою якого можна ефективно реалізовувати обрану фіскальну політику [19]. Науковці стверджують, що поняття фіскального простору – «це один зі способів з іншого боку поглянути на проблему постійної обмеженості ресурсів. Саме тому для забезпечення стійкості фіскальної програми вже на етапі її розробки потрібно підраховувати наявні ресурси та заплановані витрати. Коли уряд збільшує обсяг ресурсів на цілі покриття поточних витрат (наприклад, виплату заробітної плати, пенсій, субсидій), він таким чином звужує фіскальний простір для інших видатків, таких як інвестиції у зміцнення інфраструктури та людський капітал» [18].

Окреслення досліджуваної дефініції, запропоноване фахівцями Світового банку, стало основою для багатьох наукових праць. Значний вплив на формування та розвиток фіскального простору мають національні господарські системи країн, що розвиваються. Під час Великої рецесії, Світової фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр. вони створили відповідні механізми податкового стимулювання шляхом розширення фіскального простору, утворений потенціал був використаний як певний стимул для вирішення посткризових економічних наслідків. Такий стан речей відображає загальну тенденцію, доступність фіскального простору до поєднання із щораз сильнішою антициклічною державною політикою. Ширший фіскальний простір також дає можливість реалізації ефективної бюджетної політики. Водночас відзначено, що фіскальний простір у країнах, що розвиваються, суттєво скоротився внаслідок кризи і до тепер не в стані досягти попередніх докризових параметрів. Для виконання такого рівня фіскального забезпечення, який був перед кризою, країни, що розвиваються, повинні застосувати різноманітні засоби і відбудувати зазначені бар'єри. Дії держави мають бути виконані в певні терміни, достосовані до індивідуальних характеристик і безпосеред

ніх умов кожної з цих країн. Серед чинників, які впливають на формування фіскального простору, експерти відзначають різноманітні екзогенні фактори, до прикладу, міждержавні конфлікти, терористичну загрозу, глобальне потепління, різке падіння цін на нафту тощо. Водночас експерти вказують на можливі базові інструменти, що дозволяють зміцнювати фіскальний простір і ефективно формувати бюджетну політику держави, до прикладу, це можуть бути бюджетні правила, стабілізаційні фонди, а також межі запланованих середньотермінових видатків [19].

Проте існують більш вузькоспрямовані визначення фіскального простору. Ю. Гіжинські стверджує, що фіскальним простором називається шкала можливостей фінансування бюджетного дефіциту, яка не спричинює несподіваного збільшення коштів на його фінансування або надмірно не «виштовхує» приватних інвестицій [20]. Науковець подав власний підхід до трактування окресленого поняття, проте його тлумачення демонструє взаємовиключне твердження: «простір - це шкала». Поняття простору у всіх параметрах – філософському, математичному, фізичному, психологічному, тощо - передбачає наявність сукупності відповідних шкал, які до того ж мають певний напрям, натомість порівняння простору з однією шкалою значно обмежує його вплив не лише на фіскальні, але й на соціально-економічні процеси, які, як правило, є дотичними до різноманітних сфер суспільного буття, а отже, не можуть бути визначені лише в одному напрямі.

Парадоксальність сучасного наукового пізнання, яке формується при новітньому інтерсуб'єктивному впливі ідей сьогодення, є характерною рисою багатьох дослідницьких праць. О. Лактіонова ототожнює фіскальний простір з фінансовою гнучкістю, що, на її думку, означає «наявність резерву можливостей фінансування виникаючих додаткових потреб...» [21, с. 312]. У продовження цієї тези авторка додає, що «фіскальний простір при цьому визначається як різниця між граничною і фактичною величинами боргу з урахуванням наявного досвіду фіскальної політики з урегулювання свого боргового навантаження конкретно для кожної країни, а саме: передбачається що існує деякий ліміт, перевищення якого за умови реалізації всіх можливих фіскальних зусиль влади, характерних для минулого, є ознакою суттєвого порушення фіскальної стійкості та потребує суттєвого довгострокового коригування у майбутньому» [22].

О. Лактіонова підтримує позицію авторів, які вважають фіскальний простір різницею між граничним та фактичним державним боргом, що базується на досвіді реалізованої фіскальної політики. Насамперед варто зауважити, що припущене бачення апріорі суперечить змісту досліджуваного поняття, оскільки автор висвітлює фіскальний простір з точки зору фінансування державою наявних потреб, які додатково виникають. Натомість не враховує тих функцій держави, які потребують повсякденних капіталовкладень: освіта, наука, охорона здоров'я, оборона країни тощо, хоча на такі потреби, безумовно, держава витрачає кошти платників податків. Стосовно боргових зобов'язань держави, ми вважаємо це є лише однією із складових фіскального простору.

О. Молдован використовує поняття «фіскальний простір» як синонім податкового простору та ставить питання його покращання у перелік прі

оритетних завдань реалізації державної політики щодо активізації підприємницької діяльності в Україні та стимулювання національної економіки [23, с. 98]. Ми частково погоджуємося з автором, оскільки вважаємо проблеми врегулювання податкового законодавства ключовими у забезпеченні ефективного функціонування фіскального простору, активізації суб'єктів господарської діяльності, відновленні вітчизняного виробництва, а також економічного зростання та покращання суспільного добробуту в Україні. Натомість зміст поняття фіскального простору, на наш погляд, є дещо ширшим, ніж суть податкового простору. Таким чином, до уваги необхідно брати не лише податкову складову, яка властива доходам бюджету, але й бюджетні кошти, зокрема й податкові надходження, які фінансують відповідні потреби суспільства.

Детальне дослідження теоретичних та прикладних аспектів концепції фіскального простору за умов реалізації економічних реформ пропонує Т. Єфименко, яка розглядає можливість «обґрунтування синергетичних ефектів у розвитку фінансових й управлінських теорій для пошуку результативних висновків у наукових дослідженнях» [24, с. 3–20]. У цьому контексті авторка пропонує власне бачення фіскального простору, який «у широкому розумінні окреслює можливості уряду в отриманні та використанні додаткових бюджетних ресурсів для досягнення визначеної мети з урахуванням обмежень, зумовлених необхідністю забезпечення фіскальної стійкості у середньо- і довгостроковому періодах» [24]. Крім того, Т. Єфименко зазначає, що в «управлінській практиці розширення фіскального простору залежно від характеру цілей державного регулювання здійснюється за різними напрямками, тоді як бюджетні видатки обслуговують лише поточні потреби, а влада прагне сприяти інвестуванню в проекти розвитку... [25]. Варто зазначити, що в окресленому контексті, згідно з баченням Т. Єфименко, фіскальний простір забезпечується виключно додатковим бюджетним ресурсом. Проте надлишкове фінансування влада може залучати не лише у вигляді фіскальних платежів, одночасно поточні потреби, як правило, фінансуються за рахунок постійних витрат державної скарбниці, тому надмірні кошти якраз доцільно було б вкладати у так звані «проекти розвитку».

Ґрунтовне вивчення суті досліджуваної категорії, сприяло деталізації осмислення її наративу. А. Крисоватий окреслює двоїтий підхід до визначення фіскального простору: перший виходить з онтологічного підходу і тлумачиться як форма буття соціально-орієнтованої матерії, а другий, згідно із субстанційним підходом, - як «багатовимірний простір, в якому функціонують суб'єкти та відбуваються фіскальні взаємодії, що характеризуються певною тривалістю, глибиною взаємопроникнення та частотою» [26, с. 17–18]. Власне, таке бачення спонукало до еволюційного розвитку парадигми полісемічного терміна. На нашу думку, у його трактуванні доцільно враховувати не лише складові фіскального простору, але і їх вплив на економічну ситуацію в державі, якість життя громадян, а також сукупний суспільний розвиток.

Висновки. На основі проведеного аналізу можемо зробити висновок, що сам простір – це перманентний рух, який супроводжується активними трансформаціями у результаті обопільного симбіозу його складових. Позаяк порожнього простору не існує, він завжди наповнений конкретними еле

ментами, які перебувають у постійному тісному зв'язку, що не потребує доведення: функціонування простору без взаємодії - неможливе. Варто зазначити, що відповідне наповнення простору обумовлює його цільову спрямованість: інформаційний, освітній, економічний, фіскальний тощо. З урахуванням різноманітних думок та наукових підходів щодо формулювання дефініцій фіскального простору, наведених у фаховій літературі, характерних ознак та векторів дослідження, окреслене поняття у прикладному аспекті, з нашої точки зору, можна репрезентувати таким чином: фіскальний простір – це сукупність економічних, політичних, фінансових та соціальних взаємовідносин, що виникають між державою і суспільством щодо забезпечення захисту власних інтересів у процесі реалізації фіскальної політики з метою розподілу та перерозподілу валового внутрішнього продукту, збалансування бюджетних ресурсів, а також формування стабільних джерел фінансування основних напрямів діяльності держави, зумовлених відповідними цілями та завданнями.

Варто зазначити, що фіскальний простір – поняття стале, його формування, існування та розвитку не залежать від якісних характеристик його компонент. Багатогранність наукових думок та поглядів фахівців дозволили здійснити критичний аналіз базових визначень досліджуваного поняття, найголовніші результати яких не можна вважати довершеними без глибокого та детального переосмислення понятійно-категоріального апарату.

Список використаних джерел

1. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития. Капитализм социализм и демократия / Й.А Шумпетер [пер. с англ. В.С. Автономова, Ю.В. Автономова, Л.А. Громовой, К.Б. Козловой, Е.И. Николаенко, И.М. Осадчей, И.С. Семененко, Э.Г. Соловьева]. - М.: Эксмо, 2008. – 864 с.
2. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / Адам Смит; пер. с англ. – М.: Эксмо, 2007. – 960 с.
3. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения: избранное / Давид Рикардо; [пер. с англ. П. Сраффа]. - М.: Эксмо, 2007. – 960 с.
4. Миль Дж.С. Основы политической экономии с некоторыми приложениями к социальной философии / Джон Стюарт Миль; [перевод с англ.; биограф. очерк М. И. Туган-Барановского]. – М.: Эксмо, 2007. – 1040 с.
5. Маршалл А. Основы экономической науки / Альфред Маршалл; [предисл. Дж.М. Кейнс; пер. с англ. В.И. Бомкина, В.Т. Рысина, Р.И. Столпера]. – М.: Эксмо, 2007. – 832 с.
6. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег: избранное / Джон Мейнард Кейнс; [вступ. стат. Н.А. Макашевой]. – М.: Эксмо, 2008. – 960 с.
7. Roosevelt F. D. The New Deal. – Teacher's GUIDE Primary Source set [Electronic resource] // Library of Congress. – Access mode: http://www.loc.gov/teachers/classroommaterials/primarysourcesets/new-deal/pdf/teacher_guide.pdf (date of treatment: 26.03.2018).
8. Маркс К. Экономические рукописи 1857–1861 гг. Первоначальный вариант «Капитала» / Карл Маркс. В 2 ч. Ч. 2. – М.: Политиздат, 1980. – 619 с.

9. Геллер П. Фискальное пространство – что это такое и как его получить? [Электронный ресурс] / Питер Геллер // Финансы и развитие. – 2005. – Режим доступа: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/rus/2005/06/pdf/basics.pdf> (дата обращения: 12.07.2018).

10. Heller P.S. Understanding Fiscal Space [Electronic resource] / Peter S. Heller // Fiscal Affairs Department International. Monetary Fund. – 2005. – P. 3–6. – Access mode: http://mulkiye.byethost13.com/web_documents/imfpaperfiscalspace.pdf?i=1 (date of treatment: 10.09.2018).

11. Roy R. Fiscal Space: Policy Options for Financing Human Development / Rathin Roy, Antoine Heuty // London, Sterling, Va: Earthscan publishing for a sustainable future. – 2009. – 499 p.

12. Roy R. Fiscal Space For What? Analytical Issues From a Human Development Perspective [Electronic resource] / Rathin Roy, Antonie Heuty, Emmanuel Letouze // Paper for the G-20 Workshop of Fiscal Policy (June 30 – July 2, 2007). - Istanbul, 2007. Access mode (date of treatment: 10.10.2018).

13. Millennium Development Goal 8: Taking Stock of the Global Partnership for Development: MDG Gap Task Force Report 2015 [Electronic resource] / Millennium Development Goals (MDGs). - United Nations, 2015. – Access mode: http://www.un.org/millenniumgoals/pdf/MDG_Gap_2015_E_web.pdf (date of treatment: 10.10.2018).

14. Ghosh A.R. Fiscal fatigue, fiscal space, and debt sustainability in advanced economies [Electronic resource] / Atish R. Ghosh, Jun I. Kim, Enrique G. Mendoza, Jonathan D. Ostry, Machvash S. Qureshi // National Bureau of Economic Research. - Cambridge: NBER, 2011. – Access mode: <http://www.sas.upenn.edu/~egme/pp/w16782.pdf> (date of treatment: 05.12.2016).

15. Ghosh A. Fiscal Space / A. Ghosh, J. Kim, J. Ostry, M. Qureshi; International Monetary Fund // IMF Staff Position Note. – September 1, 2010. – № SPN/10/11. – P. 6.

16. Ostry J.D. When Should Public Debt Be Reducted? / Jonatan D. Ostry, Atish R. Grosh, Raphael Espinoza // International Monetary Fund. – Staff Discussion Note, 2015. – 26 p.

17. How much is too much? [Electronic resource] / Public debt //Free exchange economics. – Access mode: <http://www.economist.com/blogs/freexchange/2015/06/public-debt?fsrc=scn/fb/wl/bl/st/howmuchistoomuch> (date of treatment: 10.10.2018).

18. Створення фіскального простору для економічного зростання. Огляд державних фінансів України: Звіт № 36671 – UA: Підрозділ з питань подолання бідності та економічного розвитку Регіон Європи і Середньої Азії [Electronic resource] // Public Disclosure Authorized: Документ Світового банку, 2006. – Access mode: <http://documents.worldbank.org/curated/en/996961468308653183/pdf/366710UKRAINIAN0UA0PFR.pdf> (date of treatment: 10.10.2018).

19. Móravski. K. Przestrzeń fiskalna ocaliła rynki wschodzące przed kryzysem. Wnioski z raportu Banku Światowego «Global Economic Prospects» [Electronic resource] / Karol Jerzy Móravski // aleBank.pl. – Access mode: <http://alebank.pl/przestrzen-fiskalna-ocalila-rynki-wschodzace-przed-kryzysem-wnioski-z-raportu-banku-swiatowego-global-economic-prospects/?view=article&id=49891&catid=630> (date of treatment: 10.10.2018).

20. Giżyński J. Konsolidacja fiskalna w krajach Unii Gospodarczej i walutowej w warunkach kryzysu zadłużenia [Electronic resource] / Juliusz Giżyński. – Access mode: http://jmf.wzr.pl/pim/2012_4_1_13.pdf (date of treatment: 10.10.2018).

21. Лактіонова О.В. Гнучкість фіскальної політики в умовах циклічного розвитку економіки / Олександра Анатоліївна Лактіонова // Бізнесінформ: Економіка: фінанси грошовий обіг і кредит. - 2014. – № 6. – С. 308–319.

22. Лактіонова О.А. Методичний підхід до оцінки гнучкості фіскальної політики в умовах циклічного розвитку економіки [Електронний ресурс] / Олександра Анатоліївна Лактіонова // Проблеми економіки. – 2014. - № 3. - С. 124–138. – Режим доступу: http://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2014-3_0-pages-124_138.pdf (дата звернення: 10.10.2018).

23. Молдован О.О. Формування сприятливого податкового простору для підприємницької діяльності в Україні: ключові проблеми та шляхи вдосконалення / О.О. Молдован // Економічний вісник Донбасу. – 2014. - № 2 (36). – С. 98–104.

24. Єфіменко Т.І. Формування фіскального простору економічних реформ / Т.І. Єфіменко // Фінанси України. – 2011. – № 4. – С. 3–23.

25. Єфіменко Т. І. Перспективи реформування фіскального простору місцевих бюджетів / Т.І. Єфіменко // Наукові праці НДФІ. – 2012. – № 3 (60). – С. 3–20.

26. Пріоритети реформування та напрями перспективного розвитку міжбюджетних відносин в умовах бюджетної децентралізації в Україні: аналіт. доп. Серія «Економіка». Вип. 22 / Національний інститут стратегічних досліджень. - К.: НІСД, 2015. – 92 с.

27. Крисоватий А.І. Фіскальний простір сталого соціально-економічного розвитку держави: монографія / А.І. Крисоватий; за ред. А. Крисоватого. – Тернопіль: ТНЕУ, 2016. – 332 с.

References

1. Schumpeter J.A. (2008). *Teoriia ekonomycheskoho razvitiia. Kapitalizm sotsializm y demokratsiia* [The theory of economic development: an inquiry into profits, capital, credit, interest, and the business cycle]. Moscow: Exmo, 864 p. (In Russian).

2. Smit A. (2007). *Issledovanie o prirode i prichinakh bohatstva narodov* [An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations], Moscow: Exmo, 960 p. (In Russian).

3. Rikardo D. (2007). *Nachala politicheskoy ekonomii i nalogovogo oblozheniia: izbrannoe* [On the Principles of Political Economy and Taxation], Moscow: Exmo, 960 p. (In Russian).

4. Mil' Dzh.S. (2007). *Osnovy politicheskoy ekonomii s nekotorymi prilozheniiami k sotsial'noj filosofii* [Fundamentals of political economy with some applications to social philosophy], Moscow: Exmo, 1040 p. (In Russian).

5. Marshall A. (2007). *Osnovy ekonomicheskoy nauki* [Elements of Economics], Moscow: Exmo, 832 p. (In Russian).

6. Kejns Dzh.M. (2008). Obschaia teoriia zaniatosti, protsenta i deneg : izbrannoe [The General Theory of Employment, Interest and Money], Moscow: Exmo, 960 p. (In Russian).
7. Roosevelt F.D. (2018). The New Deal, Teacher`s GUIDE Primary Source set. Library of Congress (in English).
8. Marks K. (1980). Ekonomicheskiye rukopisi 1857-1861 hh. Pervonachal`nyj variant "Kapitala" [Economical Manuscriptes 1857-1861. Initial version of "Capital"], Moscow: Politizdat, 619 p. (In Russian).
9. Heller P. (2005). Fiskal'noe prostranstvo - chto eto takoe i kak eho poluchit'? [Fiscal space - that this such and how to receive it?]. Finansy i razvitiye [Finance and Development] Available at: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/rus/2005/06/pdf/basics.pdf> (in Russian).
10. Heller P.S. (2005). Understanding Fiscal Space. Fiscal Affairs Department International. Monetary Fund. Pp. 3-6. Available at: http://mulkiye.byethost13.com/web_documents/imfpaperfiscalspace.pdf?i=1 (date of treatment: 10.09.2018) (in English).
11. Roy R. (2009). Fiscal Space: Policy Options for Financing Human Development. London, Sterling, Va: Earthscan publishing for a sustainable future. 499 p. (In English).
12. Roy R. (2007). Fiscal Space For What? Analytical Issues From a Human Development Perspective. Paper for the G-20 Workshop of Fiscal Policy (June 30 - July 2). Istanbul. Available at (date of treatment: 10.10.2018) (in English).
13. Millennium Development Goal 8: Taking Stock of the Global Partnership for Development: MDG Gap Task Force Report 2015. Millennium Development Goals (MDGs). United Nations, 2015. Available at http://www.un.org/millenniumgoals/pdf/MDG_Gap_2015_E_web.pdf (date of treatment: 10.10.2018) (in English).
14. Atish R. Ghosh, Jun I. Kim, Enrique G. Mendoza, Jonathan D. Ostry, Machvash S. Qureshi (2011). Fiscal fatigue, fiscal space, and debt sustainability in advanced economies. National Bureau of Economic Research. Cambridge, NBER, 2011. Available at: <http://www.sas.upenn.edu/~egme/pp/w16782.pdf> (date of treatment: 05.12.2016) (in English).
15. Ghosh A., Kim J., Ostry J., Qureshi M. (2010). Fiscal Space, International Monetary Fund. International Monetary Fund. IMF Staff Position Note. September 1, no. SPN/10/11, pp. 6 (in English).
16. Jonatan D. Ostry, Atish R. Grosh, Raphael Espinoza (2015). When Should Public Debt Be Reductet? International Monaterly Fund. Staf Discussion Note, 26 p. (In English).
17. How much is too much? Public debt. Free exchange economics. Available at: <http://www.economist.com/blogs/freeexchange/2015/06/public-debt?fsrc=scn/fb/wl/bl/st/howmuchistoomuch> (date of treatment: 10.10.2018) (in Ukrainian).
18. Creating a Fiscal Space for the Economic Growth. (2006). State Finance Review of Ukraine: Report no. 36671-UA. Available at: <http://documents.worldbank.org/curated/en/996961468308653183/pdf/366710UKRAINIAN0UA0PFR.pdf> (date of treatment: 10.10.2018) (in Ukrainian).

19. Muravski. K. (2015). Pshestshen fiskalna ocalila rynki vzhodzone pzed kryzysem. Wnioski z raportu Banku Światowego “Global Economic Prospects” [The fiscal space has saved emerging markets from the crisis. Conclusions from the World Bank’s Global Economic Prospects report]. Available at: <http://alebank.pl/przestrzen-fiskalna-ocalila-rynki-wschodzace-przed-kryzysem-wnioski-z-raportu-banku-swiatowego-global-economic-prospects/?view=article&id=49891&catid=630> (date of treatment: 10.10.2018) (in Polish).

20. Gizhynski J. (2012). Konsolidacia fiskalna v kraiah Unii Gospodarczej i valiutovej v varunkah kryzysu zadluzhenia. - [Fiscal consolidation in the countries of the Economic and Monetary Union in the conditions of the debt crisis]. Available at: http://jmf.wzr.pl/pim/2012_4_1_13.pdf (date of treatment: 10.10.2018) (in Polish).

21. Laktionova O.A. (2014). Hnuchkist’ fiskal’noi polityky v umovakh tsyklichnoho rozvytku ekonomiky [Flexibility of Fiscal Policy in the Context of Cyclical Development of the Economy]. *Biznesinform: Ekonomika: Finansy hroshovyi obig i kredyt* [Biznesinform: Economics: finance money circulation and credit]. No. 6, pp. 308-319 (in Ukrainian).

22. Laktionova O.A. (2014). Metodychnyi pidhid do otsinky gnychkosti fiskalnoi polityky v umovakh tsyklichnoho rozvytku ekonomiky [Methodological Approach to the Evolution on the Flexibility of Fiscal Policy in the Context of Cyclical Development of the Economy]. *Problemy ekonomiky* [Problems of the economy]. No. 3, pp. 124-138. Available at: http://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2014-3_0-pages-124_138.pdf (дата звернення: 10.10.2018) (in Ukrainian).

23. Moldovan O.O. (2014). Formuvannia spryiatlyvoho podatkovoho prostoru dlia pidpriemnyts’koi diial’nosti v Ukraini: kliuchovi problemy ta shliakhy ikh podolannia [Creation of a Favorable Fiscal Climate for Business Activities in the Ukraine: Main Problems and Ways of Overcoming]. *Ekonomichniy Visnyk Donbasu* [Economic Bulletin Donbass]. Donetsk, no. 2 (36), pp. 98-104 (in Ukrainian).

24. Yefymenko T.I. (2011). Formuvannia fiskal’noho prostoru ekonomichnykh reform [Formation of the fiscal space of economic reforms]. *Finansy Ukrainy* [Finance of Ukraine]. No. 4, pp. 3-23 (in Ukrainian).

25. Yefymenko T.I. (2012). Perspektyvy reformuvannia fiskal’noho prostoru mistsevykh biudzhetyv [Prospects for reforming the fiscal space of local budgets]. *Naukovi pratsi NDFI* [Scientific works of NDFI]. No. 3 (60), pp. 3-20 (in Ukrainian).

26. Priorytety reformuvannia ta napriamy perspektyvnoho rozvytku mizhbiudzhethnykh vidnosyn v umovakh biudzhethnoi detsentralizatsii v Ukraini: analit. dop. (2015). [Priorities for reforming and directions of long-term development of inter-budgetary relations in conditions of budget decentralization in Ukraine]. *Seria “Ekonomika”*. Issue 22. Natsionalnyy instytut strategichnykh doslidzhen. Kyiv, NISD, 92 p. (In Ukrainian).

27. Krysiatyy A. I. (2016). Fiscal space of sustainable social and economic development of the state. Ternopil, Ternopil National Economic University, 332 p. (In Ukraine).

Проанализированы субъективные подходы к формированию теории фискального пространства государства. Обусловлены и систематизированы направления научных исследований фискального пространства государства в профессиональной литературе, выяснена их интересубъективная сущность. Изучены и очерчены условия результативности мобилизации внутренних ресурсов с целью обеспечения эффективного функционирования фискального пространства государства. На основе произведенного анализа представлена позиция автора относительно обоснования дефиниции фискального пространства.

Ключевые слова: *фискальная политика, фискальное пространство, фискальная теория.*

The subjective approaches to the formation of the fiscal space theory of state are analyzed. The directions of scientific research of the fiscal space of state in professional literature are stipulated and systematized, intersubjectivity essence are defined for them. Conditions of effective mobilization of internal resources for the effective functioning of the fiscal space have been studied and outlined. On the basis of the analysis, the author's position regarding the justification for the definition of «fiscal space» is explained.

Key words: *fiscal policy, fiscal space, fiscal theory.*

Одержано 21.03.2018.